

Jugoslavija — spomeniki revoluciji. Beograd 1968. Urednik Miloš Bajić (s sodelovanjem članov uredniškega odbora in svetovalcev), založnika zvezni odbor Zveze združenih borcev NOV Jugoslavije Beograd in založniško podjetje »Svjetlost« Sarajevo. Str. 248 + XXXI.

Kot je uredniški odbor zapisal v uvodu tega reprezentativnega in lepo urejenega zbornika fotografij in spomenikov, posvečenih naši revoluciji, osvobodilnemu boju, je ta knjiga »eden prvih poskusov, ki stremi, da bi javnosti prikazal dela sodobne monumentalne plastike in urbanistično-arhitektonskih stvaritev, ki jih je navdihnil narodnoosvobodilni boj narodov Jugoslavije«. Poudaril je tudi to, da je poskušal pokazati tiste stvaritve, ki v razvoju naše povojne monumentalne plastike pomenijo novo likovno kvaliteto. S tem je že v uvodni besedi na kratko pojasnil kriterij za izbor spomenikov.

V zelo razkošno in okusno opremljeni knjigi velikega formata je uredniški odbor, ki ga je vodil akademski slikar Miloš Bajić in v katerem je bila iz Slovenije umetnostna zgodovinarica Vera Visočnik, objavil 181 fotografij 104 spomenikov. Večina fotografij zajema celo stran knjige, nekatere pa tudi po dve strani skupaj.

O opremi tega zbornika in kakovosti fotografij bi lahko rekli samo najlepše. Ali je uredniški odbor izbral res najustreznejše spomenike revoluciji, da jih prikaže v tej knjigi, je vprašanje, na katerega naj odgovorijo umetniki in umetnostni zgodovinarji. Iz Slovenije je uredniški odbor predstavil naslednje spomenike: spomenik Pohorskemu bataljonu na Osankarici (Slavko Tihec), spomenik pionirjem, padlim v NOB na Žalah (Zdenko Kalin), ilegalcev v Ljubljani (Frančišek Smerdu), spomenik udeležencem revolucije v Kamniku (Drago Tršar), spomenik talcem in borcem na Žalah (Janez Boljka), spomenik talcu v Novem mestu (Jakob Savinšek), spomenik v Gramozni jami v Ljubljani (Boris Kalin), memorialni kompleks Begunje-Draga (Edvard Ravnikar), spomenik padlim borcem in talcem v Begunjah (Boris Kalin), spomenik in grobnica na Urhu (Zdenko Kalin in Boris Putrih), spomenik padlemu partizanu v Begunjah (Anton Bitenc), grobnica narodnih herojev v Ljubljani (Boris Kalin), spomenik borcem Gorice in Benečije v Goriških Brdih (Janez Boljka in Marko Šlajmer), spominska kostnica v Črnomlju (Jakob Savinšek), spomenik revoluciji v Kranju (Lojze Dolinar), Frankolovo, partizanska bolnišnica »Franja« pri Cerknem, Kvasica v Beli krajini (Jakob Savinšek), spomenik padlim borcem v Dolnjem Logatcu (Stojan Batič). Iz Slovenije je torej prikazanih 19 spomenikov revoluciji, med njimi je eden, tj. partizanska bolnišnica »Franja« svojevrsten spomenik, namreč ohranjeni objekt iz narodnoosvobodilne vojne. K navedenim spomenikom iz Slovenije bi lahko prišteli še spomenik žrtvam fašističnega terorja na graškem pokopališču, kjer je med pokopanimi žrtvami največ Slovencev (talci, borci Pohorskega bataljona itd.) in tudi spomenik sam je zasnoval slovenski arhitekt Boris Kobe.

Prikazu spomenikov sledijo na straneh I—XIV podatki o avtorjih spomenikov, razvrščenih po abecednem redu njihovih priimkov. Iz Slovenije je navedenih 16 avtorjev, od katerih so nekateri, zlasti arhitekti (Edo Mihevc, Marko Šlajmer, Marko Zupančič) soavtorji.

Na straneh XV—XXXI so zgodovinski podatki, ki jih je zbral Pero Morča. V tem delu knjige je pri podatkih o spomenikih revoluciji v Sloveniji precej nepotrebnih napak, ki kazijo knjigo. Naj opozorim na nekatere.

Pri geslu »Osankarica« je napisano, da je bil Pohorski bataljon obkoljen in uničen pri vasi Osankarica. V resnici je Osankarica ledinsko ime. Preveč enostavno je povedano oziroma zveni kot fraza: »Bataljon je bil ustanovljen v septembru 1942. To je najmočnejši izraz pripravljenosti štajerskega ljudstva za nadaljnjo borbo kljub strašnemu terorju nemškega okupatorja.«

Samo enkrat je avtor pri nekem spomeniku omenil — le z besedico seveda — Osvobodilno fronto. Nikjer pa ni povedal kaj več o njej. Menim, da bi to lahko storil oziroma moral storiti vsaj pri geslu »Ljubljana-ilegalec«, saj niso bili ilegalci samo člani VOS, partizani, tiskarji, kurirji itd., temveč tudi politični delavci, tj. aktivisti Osvobodilne fronte. Med podatki za ta spomenik bi bilo treba vsaj omeniti člane Narodne zaščite, ki je imela v okupirani Ljubljani kar več bataljonov, seveda ilegalnih.

Pri geslu »Novo mesto« avtor pravi: »Novo mesto je bilo center narodno-osvobodilnega gibanja na Dolenjskem. Tu je bilo po aprilski vojni vodstvo KP Slovenije za to pokrajino, kmalu potem pa tudi vodstvo Osvobodilne fronte. Na poletje 1942 je zajel Dolenjsko plamen oborožene vstaje. Večji del pokrajine je bil osvobojen...« Ni osnovana trditev, da bi bilo Novo mesto center narodno-osvobodilnega gibanja na Dolenjskem, temveč je res, da je bilo eno od središč. V letu 1941 ni bilo nekega vodstva KPS in OF za vso Dolenjsko, temveč je imelo vsako okrožje svoje vodstvo, zvezano naravnost s CK KPS in z IO OF, dokler nista bili jeseni 1942. leta ustanovljeni poverjeništvu CK KPS in IO OF za Dolenjsko. V vojaškem pogledu je bilo pokrajinsko vodstvo že od pomladi 1942. leta dalje. Neutemeljena je tudi trditev, da bi šele na poletje 1942 zajel Dolenjsko plamen oborožene vstaje. Kajti enako kot v drugih slovenskih pokrajinah so tudi na Dolenjskem pokale partizanske puške že 1941. leta in tudi v tej pokrajini se je že poleti in jeseni 1941 začel oborožen upor proti okupatorju. Ta se je zelo razmahnil spomladi, ko so nastali partizanski odredi, grupe odredov in prvo razsežno osvobodjeno ozemlje in ne šele poleti 1942. leta. Skoraj ne bi mogel verjeti, da tako priznanemu raziskovalcu NOB kot je Pero Morača, to ne bi bilo znano in domnevam, da je prevajalec srbsko besedo »proleće« enostavno prevedel v »poletje«.

Napake so tudi pri geslu »Ljubljana — Gramozna jama«. Potem, ko pove, da je bilo spomladi 1942. leta v Sloveniji in še zlasti ob Ljubljani in tudi v mestu samem izredno aktivno narodnoosvobodilno gibanje, nadaljuje: »V borbi proti vstaji je italijanska okupacijska vlada 24. aprila 1942. leta izdala ukaz o streljanju talcev. Talce so postrelili v Gramozni jami. Na istem prostoru so poleg talcev postrelili tudi politične zapornike — pripadnike Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Na prostoru, kjer stoji spomenik, je pokopanih 425 ustreljenih talcev in borcev narodnoosvobodilnega gibanja.« V Ljubljani ne moremo govoriti o neki okupacijski vladi, temveč o upravi. Iz navedenega besedila bi razumeli, da je italijanski okupator vse talce, ki jih je streljal po odredbi z dne 24. aprila 1942, postrelil v Gramozni jami, kar pa ne drži. Streljal jih je tudi drugod, prve npr. pri Radohovi vasi, tudi v središču Ljubljane (Ulica stare pravde), na strelišču ob Dolenjski cesti (tri skupine) itd. V Gramozni jami pa je streljal tudi na smrt obsojene, npr. Toneta Tomšiča itd. Ustreljeni talci in borci niso pokopani na mestu, kjer stoji spomenik, temveč na Žalah in drugod, Tone Tomšič npr. v grobnici narodnih herojev. Mogoče je avtor mislil na Zale, toda pod geslom »Ljubljana — Zale« navaja, da so tam pokopani posmrtni ostanke 289 talcev in partizanskih borcev Ljubljane. Avtor bi moral svoje podatke preveriti in preurediti.

Ni mogoče trditi, da bi v Kranju »delovala množična organizacija Komunistične partije« in da bi v kranjskem okrožju vodil priprave na vstajo »Okrajni komite KP Slovenije in njegova vojna komisija« kot piše pri geslu »Kranj — spomenik revolucije«. Nikjer v Sloveniji ni bila KPS pred vojno množična organizacija in vstajo v omenjenem okrožju je vodil okrožni komite KPS oziroma okrožni vojno-revolucionarni komite.

Pri geslu »Kvasica v Beli krajini« ni naveden pravi datum dogodka, ki mu je posvečen spomenik. Napad IV. hrvaške udarne brigade (kordunaške) na italijansko avtomobilsko kolono, v kateri pa ni bilo sto vojakov kot pravi avtor, temveč 120, je bil 22. septembra 1942. leta in ne 22. oktobra 1942 kot trdi avtor.

Tu sem opozoril samo na napake pri geslih za spomenike v Sloveniji, puščam pa ob strani razpravljanje o tem, kateri podatki manjkajo, da bi bil dogodek, zaradi katerega stoji spomenik, popolnoma dokumentiran. Sodim, da napake in pomanjkljivosti v tem delu knjige, žal, zmanjšujejo njeno vrednost.

Poslednje strani knjige zavzema katalog spomenikov, urejen po vrstnem redu objavljenih fotografij.

Tone Ferenc

Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Druga razširjena in dopolnjena izdaja Poslovilnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Stajerski. Založba Obzorja, Maribor 1969, str. 498.